

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: 2147-6152

Yıl 10, Sayı 26, Nisan 2021

Makale Adı /Article Name

Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında
Bölümleşme Sorunu

The Problem of Departmentalization
in Higher Religious Education
Institutions

Yazarlar/Authors

Mehmet BAYYİĞİT

Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

Bölümü, mehmetbayyigit@gmail.com ORCID: 0000-0003-2029-3720

Ahmet Ali ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri

Bölümü, aa_canakci@yahoo.com ORCID: 0000-0001-6200-2763

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 02.09.2020

Kabul Tarihi: 15.04.2021

Yayın Tarihi: 30.04.2021

Sayfa Aralığı: 369-400

Kaynak Gösterme

Bayyigit, Mehmet; Çanakci, Ahmet Ali (2021). "Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Bölümleşme Sorunu", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 26, s. 369-400.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Bu çalışmada, yüksek din öğretimi kurumlarında istihdam alanlarına göre bölümleşme konusu; ihtiyaç, beklenti ve değişim bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın amacı, günümüze ve geleceğe ışık tutması bakımından tarihsel gelişim çerçevesinde genelde yüksek din öğretimi kurumları özelde ise ilahiyat/İslami ilimler fakültelerindeki program ve bölümleşme alanındaki paradigma değişikliklerini ele alıp, zaman içerisinde ortaya çıkan niceliksel ve niteliksel değişimler bağlamında bölümleşme ile ilgili öneriler ortaya koymaktır. Çalışmada, nitel araştırma deseni benimsenmiş, bu çerçevede literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlara göre; yüksek din öğretimi kurumlarında görev-sorumluluk ve istihdam alanının her zamankinden daha fazla genişlediği günümüzde, ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinin bölümleşme konusunda teorik anlamda zengin bir tecrübeye ve kurumsal hafızaya sahip olduğu ancak yaklaşık yüz yıla yakın deneyim ve son kırk yılda zaman zaman yapılan deneme ve programların yeniden yapılandırılmasıyla ilgili uygulanabilir ve sürdürülebilir bir sonuca ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede hem örgün hem de yaygın eğitimde alanında uzman, nitelikli din eğitimcilerinin yetiştirilmesi için ilahiyat fakültelerinde işlevsel ve istihdama yönelik bölümleşme paradigmasının hayata geçirilmesi gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yüksek Din Öğretimi Kurumları, Program, Bölümleşme, İstihdam.

ABSTRACT

In this study, the subject of departmentalization according to employment areas in higher religious education institutions is examined in the context of need, expectation and change. The aim of the study is to discuss the paradigm changes in the curriculum and departmentalization of higher religious education in particular in the faculties of theology / Islamic sciences within the framework of historical development in terms of shedding light on the present and the future. Besides, in the context of quantitative and qualitative changes that have emerged over time, it is to make suggestions about departmentalization. In the study, qualitative research design was adopted, and literature review and document analysis methods were used in this framework. According to the results of the research; In today's world, where the field of duty-responsibility and employment in higher religious education institutions is expanding more than ever before, the faculties of theology / Islamic sciences have a rich theoretical experience and institutional memory in departmentalization, but about a hundred years of experience and occasional experiments in the last forty years and It is understood that a viable and sustainable result regarding the restructuring of the programs has not been achieved. In this context, it can be said that functional and employment-oriented departmentalization should be implemented in theology faculties in order to train qualified religious educators in both formal and non-formal education.

Keywords: Higher Religious Education Institutions, Program, Departmentalization, Employment.

Giriş

Son yıllarda meydana gelen bilimsel, teknolojik ve toplumsal gelişme ve değişimler, farklı alanlarda bir takım ihtiyaç-beklenti ve problemleri de beraberinde getirmiş, ihtisaslaşmayı ve alan uzmanlığını ön plana çıkarmıştır. Bu alanlardan biri de hiç şüphesiz genelde eğitim özelde ise yüksek din öğretimi kurumlarıdır. Buna bağlı olarak Türkiye’de yüksek din öğretimi kurumu olarak faaliyetlerini sürdüren İlahiyat/İslami ilimler fakültelerinin amaçları/hedefleri, programları ve istihdam

alanları bağlamında bölümleşme/branşlaşma, uzmanlaşma konusu; irdelenmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken bir paradigma problematiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde, yüksek din öğretimi kurumlarının durumu, hedefleri, öğretim programları, bölümleşme, uzmanlık alanları/ihtisaslaşma, istihdam vb. hususlar birçok bilimsel platformda tartışılmakta ve bu tartışmalar, İlahiyat/İslami ilimler fakültelerinin ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden yapılandırılması konusuna farklı açılımlar getirmektedir (Ege ve Uğurlu, 2019: 53).

Bu bağlamda çalışmada, son yıllarda gündeme daha fazla gelen yüksek din öğretimi kurumlarında istihdam alanlarında bölümleşme ve programlar konusundaki dönüşüm ve yönelimler değişik boyutlarıyla incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, günümüze ve geleceğe ışık tutması bakımından tarihsel gelişim bağlamında ilahiyat/İslami ilimler fakültelerindeki program, bölümleşme alanındaki yapısal ve kurumsal paradigma değişikliklerini ele alıp, zaman içerisinde ortaya çıkan niceliksel ve niteliksel değişimler ile ihtiyaç ve beklentiler çerçevesinde bölümleşme ile ilgili öneriler ortaya koymaktır.

Çalışmada, bu temel amaç çerçevesinde ele alınacak olan şu araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. İlahiyat fakültelerinde bölümleşme ve programlar nasıl bir tarihsel gelişim izlemiştir?
2. İlahiyat fakültelerinde bölümleşme yapılmalı mıdır?
3. İlahiyat fakültelerinde bölümleşme yapılmalı ise hangi bölümler kurulmalıdır?
4. Günümüzde ilahiyat fakültelerinde bölümleşme ve programların yeniden yapılandırılması nasıl olmalıdır?

Çalışmanın kapsamı, Türkiye’de yüksek din öğretimi kurumlarında bölümlenme ve programların tarihsel ve günümüzdeki gelişim süreci olduğu için, araştırmada diğer din eğitimi kurumları, bölümleri ve programları incelenmemiştir. Bu çerçevede çalışma, genelde yüksek din öğretimi kurumlarında özelde ise ilahiyat/İslami ilimler fakültelerinde yer alan bölümler ve programların betimlenmesi ve bu konuda ortaya konan beklenti ve ihtiyaçlardan hareketle yeni bölüm önerileri ile sınırlıdır.

Çalışma, nitel araştırma deseni benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2004; Patton, 2018; Creswell, 2016; Kuş, 2012; Saban ve Ersoy, 2016). Çalışmada veri toplama aracı olarak literatür taraması ve doküman incelemesi yöntemleri (Berg ve Lune, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2004) kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan olgular hakkında bilgi içeren yazılı dokümanların/materyallerin incelenmesini kapsamaktadır. Ayrıca, bir araştırma problemi ve araştırma sorusu ile ilgili belli bir zaman dilimi içinde üretilen dokümanların ya da konuyla ilgili birden fazla kaynak tarafından ortaya konan dokümanların geniş bir zaman dilimine dayalı olarak incelenmesine imkân tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2004).

Bu kapsamsa, “Yüksek Din Öğretimi Kurumları: İlahiyat/İslami İlimler Fakülteleri”, “Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında “Amaçlar”, “Bölümlenme”, “Programlar”, “İstihdam Alanları”, “İhtiyaç-Beklenti ve Sorunlar” konularıyla ilgili literatür taranmış, ulaşılan dokümanlar ve bulgular çalışmanın amacı, yöntemi,

kapsam ve sınırlılıkları çerçevesinde belli temalar altında incelenerek sınıflandırılmış ve literatür ışığında değerlendirilmiştir

Genelde yükseköğretim kurumları özelde ise zengin bir tecrübeye ve kurumsal hafızaya sahip olan ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde yeniden yapılanma bağlamında uzmanlaşma ile birlikte ön plana çıkan bölümleşme konusu, farklı disiplinlerin ve bilimsel çalışmaların bu alana dikkatini çekmiştir. Ancak ilgili literatür incelendiğinde yüksek din öğretiminde bölümleşme/uzmanlaşma/program çeşitliliği/yeniden yapılanma ve bu konuda yeni paradigma arayışıyla ilgili sınırlı düzeyde de olsa yapılan çalışmalardan söz etmek mümkündür. Yapılan çalışmaların bazılarına yer vermekle, bu araştırmanın literatür ve alandaki yeri daha iyi anlaşılacaktır.

Öcal (1988), ilahiyat fakültelerinde programlar ve bölümleşme konusunu ele almış ve bu fakültelerde uygulanan programların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda ilahiyat fakültelerinde, (I) “Din Hizmetleri (Din Görevlileri)”, (II) “İHL Meslek Dersleri Öğretmenleri”, (III) “DKAB Öğretmenleri” yetiştirilmesine yönelik üç bölümün oluşturulması gerektiğini ortaya koymuştur.

Toksarı (1988), ilahiyat fakültelerinde branşlaşmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. İlahiyat fakültelerinde İslami ilimler alanında ihtisaslaşmaya imkân tanıyan bir eğitim-öğretim yapılmadığını, bunun da daha çok İslami ilimler alanının çok geniş olması ve ilahiyat fakültelerinde yer alan ders sayısının fazla olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bunun için ilahiyat fakültelerinde belirlenecek bölümlerin programları hazırlanırken “özel alan dersleri”, “genel kültür dersleri” ve “pedagojik formasyon derslerine” önem verilmesi gerektiği ve buradan hareketle

branşlaşmanın önemi dikkate alınarak fakülte programlarının düzenlenmesinin gerekliliğine işaret etmiştir.

Kaya (2004), ilahiyat fakültelerini, istihdam alanlarına eleman yetiştirme problemi açısından incelemiştir. Branşlaşma açısından ilahiyat fakültelerinin tarihsel sürecine yer vermiş, 1998 yılında başlayan yeniden yapılandırma sonrasında “Öğretmen yetiştirme” ve DİB’in istihdam alanına yönelik eleman yetiştirme için “Alan Seçmeli” modelini ele almıştır. Bunların sonucunda DİB’in istihdam alanlarına uygun olarak eleman yetiştirme için ilahiyat fakültelerinde uygulamaya dönük “Din Hizmetleri Bölümü” açılması önerisini getirmiş ve bu bölüm önerisinin öğretim programı taslağını ortaya koymuştur.

Tosun ve Doğan (2004), ilahiyat fakültelerinin yeniden yapılandırılmasına yer vermiştir. Bu kapsamda, ilahiyat fakültelerinin yeniden yapılandırılmasının teorik alt yapısını ve bu sürece yön veren/vermesi gereken düşünceleri ele almıştır. Ayrıca yeniden yapılandırılmayla ilgili örnek tasarımları ortaya koymuş, önlisans-lisans ve önlisans-lisans-tezsiz yüksek lisans programlarını dikkate alarak önerilerde bulunmuştur.

Kılavuz (2004), ilahiyat fakültelerinde bölümleşmenin önemine dikkat çekmiş ve bunun gerekçelerini ortaya koymuştur. Bu çerçevede ihtiyaç ve beklenti olarak ortaya çıkan bulgulardan hareketle ilahiyat fakültelerine “Din Hizmetleri Bölümü” önerisinde bulunmuştur.

Gözütok (2004) çalışmasında, ilahiyat fakülteleri için alternatif bir program ortaya koymuş ve DİB’e personel yetiştirecek “Din Hizmetleri Bölümü”nün açılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca alternatif program için uygulanabilir amaçların tespit edilmesi, içerik seçimi-düzenlenmesi, öğrenme tecrübelerinin seçimi-düzenlenmesi, öğrenme-öğretme stratejilerinin tespit edilmesi ve

düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu sürecin, genel kültür, mesleki alan bilgisi ve pedagojik formasyon açısından ele alınmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Ev (2011), Türkiye’de öğretmen yetiştirme yapısal durumu ve din eğitimi-öğretimi alanında öğretmen yetiştirme konusunu ele aldığı çalışmasında, din öğretiminde öğretmen yetiştirme alanının tarihsel sürecini, Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi bağlamında incelemiştir. Bununla ilgili olarak Cumhuriyet döneminin ilk yılları, 1946-1982 ve 1982-1997 yılları arasındaki gelişmeler ile 1997-2006 arası yeniden yapılanma sürecini ve programları ele almıştır. Bunların sonucunda İlköğretim DKAB öğretmenliği programı ve bu programdan mezunların KPSS sonuçları üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur.

Doğan (2016), ilahiyat fakültelerini; tarihsel süreç, problem ve gelecek açısından incelemiştir. Cumhuriyet döneminde dinî yükseköğretimin/ilahiyat fakültelerinin tarihsel serüvenini, bu fakültelerin statü, ad, akademik yapılanma ve bölümleşme ile çok amaçlı program konularını ortaya koymuştur. Bunların dışında yer alan İlahiyat fakültelerine ait problemlere (akademik personel, öğrenci alımında puan türü, Arapça öğretimindeki nitelik, öğretim programlarının fonksiyonelliği, akreditasyonu vb.) yer vermiştir.

Özdemir (2004), ilahiyat fakültelerinin istihdam alanları açısından yeniden yapılandırması sürecini araştırmış ve bu konuda din hizmetleri bölümü önerisinde bulunmuştur. Bununla ilgili olarak, din hizmetleri programının açılma amacı, gerekçesi ve hizmet alanları hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, din hizmetleri programı için dersler/formasyon dersleri ve seçmeli dersler ile ilgili teklifler getirmiştir. Çalışmanın sonucunda, din hizmetleri alanında vasıflı uzman görevlilere ihtiyaç olduğu, bunun karşılanması için de “Din Hizmetleri Bölümü”nün açılması

gerektiğini ortaya koymuş, ilahiyat fakültelerinde yeniden yapılandırılma sonucunda eğitim-öğretime “DKAB Öğretmenliği” ve “Din Hizmetleri” bölümü şeklinde devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Aydın (2004), ilahiyat fakülteleri lisans programının amaç problemini incelemiştir. Çalışmada, ilahiyat lisans programlarının amaçları tarihsel perspektiften ele alınmış, güncel tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Araştırma sonucunda, ilahiyat lisans programların içeriğinin, derslerinin vb. durumların, belirlenen amaçlara göre şekillendirilmesi gerektiği belirtilmiş ve her fakültenin bu çerçevede amaçları dikkate alarak programlarla ve özellikle seçmeli derslerle ilgili revizyonda bulunabileceği ortaya konulmuştur.

Altaş (2009), Türkiye’de din öğretimi alanında öğretmen yetiştirme problemi ve bu bağlamda DKAB eğitimi bölümlerini incelemiştir. DKAB öğretmenliği ile ilgili tarihsel sürece yer vermiş ve ilahiyat fakültelerindeki DKAB öğretmenliğinden, eğitim fakültelerindeki DKAB eğitimi bölümlerine dönüşüm üzerinde durmuştur. Öte yandan eğitim fakültelerindeki DKAB eğitimi bölümlerinin program, öğretim üyesi, eğitim-öğretim süreci ve öğrenci sorunlarını ele almıştır. Sonuç olarak, uygulanmakta olan öğretim programlarının, öğretmen yetiştirme sistemine ait genel ilkeler ekseninde ivedi bir şekilde yeniden geliştirilmesi ve düzenlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Ev (2012), yükseköğretimde din öğretimini ele aldığı çalışmasında, ilahiyat fakültelerinin Cumhuriyetten günümüze tarihsel gelişim sürecini; Darülfünun İlahiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüleri, İslami İlimler Fakültesi ve ilahiyat fakültelerinde yeniden yapılandırma bağlamında incelemiştir. Bununla birlikte ilahiyat fakültelerinin programlarını amaç, ders ve yöntem açısından ele almış, yüksek din öğretimi kurumlarında bölümleşme

konusunu ortaya koymuştur. Çalışmasında, yüksek din öğretimi kurumlarının programlarının sadece amaç-içerik bakımından değil yöntem bakımından da dikkate alınarak yeniden yapılandırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Özdemir (2013), yüksek din öğretimi kurumlarında istihdam alanlarını ve bunlara yönelik program önerilerine yer vermiştir. Bu çerçevede, ilahiyat fakültelerinde, öğretmenlik-diyamet-dini sosyal hizmet alanları merkeze alınarak ve toplumun ihtiyaç, beklenti ve istihdam alanları göz önünde bulundurularak, “Öğretmenlik Alanı”, “Diyamet Hizmet Alanı” ve “Dini Sosyal Hizmetler Alanı” şeklinde üç temel program çerçevesinde yeni bir yapılanmaya gidilmesi hususuna işaret etmiştir.

Karadaş (2015), ilahiyat fakültelerinin programları üzerine genel değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmada, din eğitiminin tarihi zemini hakkında bilgi vermiş, ilahiyat fakültelerini ortaya çıkaran ihtiyaçlar, programların oluşumunun arka planı, bölümleşmenin programlara etkisi, programların ders bazında incelenmesi, uygulanan programların olumlu-olumsuz yönleri ve nasıl bir program olmalı? şeklinde önerilere yer vermiştir. Son olarak ise ilahiyat fakültesi örnek program önerisinde bulunmuştur.

Öcal (2018), Yüksek din öğretimde bölümleşme üzerinde durduğu çalışmasında, bölümleşme ile ilgili uluslararası eğitim-öğretim yapacak Uluslararası İslami İlimler Üniversitesi ve Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Üniversitesinin kurulması önerisinde bulunmuştur.

Koç (2019), yüksek din öğretimi kurumlarında bölümleşme konusu üzerinde durmuş, ilahiyat fakültelerinde ise mutlaka bölümleşmeye dayalı bir eğitim ve diploma sisteminin hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda ilahiyat fakültelerinin; DİB’e personel yetiştirmek için “Din Hizmetleri”; MEB’e öğretmen

yetiştirmek için “Din Eğitimi ve Öğretimi”; ilgili diğer kurumlara manevi danışman yetiştirmek için “Manevi Danışmanlık ve Rehberlik” olmak üzere toplam üç bölüme ayrılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bu perspektiften bakıldığında, ilahiyat fakültelerinde son yıllarda çok daha fazla ihtiyaç ve beklenti olarak ortaya çıkan bölümleşme konusunun çok yönlü olarak ele alındığı çalışmamızın, ilgili literatüre ve alana katkı sağlaması beklenmektedir.

Yüksek Din Öğretimi Kurumlarında Bölümleşme, Programlar ve Değişim

19. yüzyılın sonunda başlayan ve 20 yüzyılda meydana gelen gelişmeler uzmanlaşmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de bilimler, meslekler, alt dallara ve alabildiğine ihtisas alanlarına ayrılmıştır. Her geçen gün yeni bilim alanları ve meslekler görebilmek mümkündür. Tıptan hukuka, ekonomiden sosyal bilimlere kadar bu konuda birçok örnekler verilebilir (Bkz. Öcal, 1988: 171; Tosun ve Doğan, 2004: 487, 488). Zaten yükseköğretim kurumları uzmanlaşmayı esas alan, bu doğrultuda program uygulayan bir öğretim hedeflemektedir. Ancak ilahiyat fakültelerinde bugün İslami ilimler alanında araştırma ve ihtisaslaşmaya imkân sağlayan öğretimin yapıldığını söyleyebilmek mümkün değildir. İlahiyat fakülteleri kuruluşundan beri, öğrenciliği boyunca hangi mesleğe yöneleceğine karar veremeyen ve tek tip öğrenim yapmak mecburiyetinde kalan, zaman zaman istisnai dönemlerde bölümleşmiş olmasına rağmen branşına uygun istihdam edilmeyen elemanlar yetiştirmeye devam etmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılması ve sağlıklı değerlendirmelerde bulunulabilmesi için bu bölümde ilahiyat fakültelerinin kuruluşundan bu yana branşlaşma başka bir ifade ile bölümleşme yani uzman yetiştirme hususundaki çabalara/süreçlere ve konu

ile ilgili ortaya çıkan değişim/yeniden yapılanma ihtiyacının nedenleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İlahiyat Fakültelerinde Bölümleşmenin Tarihsel Gelişimi ve Program Çabaları

İlahiyat Fakültelerinin Tarihsel Gelişimine Genel Bir Bakış

Malum olduğu üzere; Cumhuriyet döneminin ilk ilahiyat fakültesi, 1924 Tevhidi Tedrisat Kanununa istinaden Darülfünun bünyesinde 1924-1925 öğretim yılında açılmıştır. 1933 yılında Darülfünun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş, fakat ilahiyat fakültesi devam ettirilmeyerek, Darülfünunla birlikte kapatılmıştır. Böylece ülkemizde 16 yıl sürecek bir dönem yüksek din öğretimi yapılamamıştır (Bkz. Ev, 2012: 255).

Ancak 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde ilahiyat fakültesi açılmıştır. Bundan 10 yıl sonra 1959 yılından itibaren de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Yüksek İslam Enstitüleri açılmaya başlamıştır. 1971-1972 öğretim yılında ise Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi faaliyete geçerek, bu alanda farklı isim ve müfredatta üç yüksek din öğretimi yapan kurumların varlığından söz edilebilir. Bu kurumlar 1982 anayasasına kadar varlığını sürdürmüş, 1982'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi esas alınarak, hepsinin ismi "İlahiyat Fakültesi" yapılmış ve buldukları yerin üniversitesine bağlanmıştır. İsimleri gibi programları da tek tipleştirilmiştir. (Kaya, 2004: 212, 213; Koç, 2003: 25; Doğan, 2016: 231-250; Altaş, 2009: 908; Özdemir, 2018: 399; Sağlam, 2019: 389-411; Karaman, 2019: 377-388; Özdemir, 2004: 537-558; Özdemir, 2013: 237-249; Ev, 2011: 9-50; Ev, 2012: 250-287; Karadaş, 2015: 205-261).

İlahiyat Fakültelerinde Bölümleşme ve Program Çabaları

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile “yüksek diniyât mütehasısları yetiştirmek üzere” Darülfünunda bir ilahiyat fakültesinin açılması sağlanmıştır (Doğan, 1999: 259-260; Ev, 2012: 252; Ev, 2003: 50-53). Cumhuriyet döneminin bu ilk ilahiyat fakültesinin programında ise, İslam Bediiyatı, İslam Dini Tarihi ve Metafizik, İslam Mezhepleri Tarihi, Dinler Tarihi, Psikoloji, Sosyoloji (Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi), Türk Din Tarihi, İslam Felsefesi Tarihi, Felsefe Tarihi, Tasavvuf Tarihi, Arapça, Ahlak, Din Felsefesi, Hadis ve Hadis Tarihi, Tefsir ve Tefsir Tarihi, Kelam Tarihi ve Fıkıh Tarihi dersleri yer almıştır (Ergin, 1977; Ev, 2012: 252). Ders programı, Darülfünun Osmanî’deki programın benzeri gibi görünmekle birlikte programın dinamik bir din anlayışına temel oluşturacak farklı dersleri de içerdiği söylenebilir (Doğan, 1999: 260-261; Ev, 2012: 253). Darülfünun ilahiyat fakültesi, programı, zihniyeti vb. açıdan birçok eleştiri ve tartışmayı da beraberinde getirmiştir (Ev, 2012).

1933 yılında Darülfünun kapatılarak yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş, fakat ilahiyat fakültesi devam ettirilmeyerek, Darülfünunla birlikte kapatılarak İslam Tetkikleri Enstitüsüne dönüştürülmüştür. Böylece ülkemizde belli bir süre yüksek din öğretimi gerçekleştirilememiştir (Bkz. Ev, 2003: 52; Ev, 2012: 255).

Ancak 1949 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde ilahiyat fakültesi¹ açılmıştır. Bu fakülte ile Cumhuriyet dönemi genelde yüksek din öğretimi kurumlarının özelde ise ilahiyat fakültelerinin temelinin atıldığı söylenebilir. (Ertan ve Küçük, 1976; Ev, 2012: 256).

¹ İlahiyat fakültesiyle ilgili mecliste sunulan tasarının gerekçesi: “*Din meselelerinin sağlam ve ilmi esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, mesleki bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için liizumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de garptaki örneklerine benzer bir ilahiyat fakültesinin kurulması ...*” (Parmaksızoğlu, 1966; Ev, 2012: 255).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ilk yıllardaki programında; Arapça, Farsça, Yabancı Dil, Sosyoloji, Mantık ve İlimler Felsefesi, İslam Dini ve Mezhepler Tarihi, İslam Sanatı Tarihi, Hadise Giriş, Psikoloji ve Din Felsefesi, İslam İlimleri Tarihi dersleri yer almaktadır (Ev, 2003: 252). Zaman içerisinde bünyesinde program² değişiklikleri olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 1972 yılına kadar kısmi program değişiklikleri ile eğitim-öğretime devam edilmiştir. 1972 yılında ise önemli bir değişim/dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bu yeni dönüşüm ile fakültenin öğrenim süresi 5 yıla çıkarılmış, 4. sınıftan itibaren Tefsir ve Hadis Bölümü (Temel İslam İlimleri Bölümü) ile Kelam ve İslam Felsefesi Bölümü olmak üzere 2 bölüm³ oluşturulmuştur (Ev, 2003: 57, 254; Ev, 2012: 259). Bu programda, derslerin kredi toplamının az olması, dikkat çeken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun, öğrencilere; rahat ve serbest çalışma, ders için ön hazırlık ve araştırma-inceleme için zaman kazandırması sebebiyle önemli bir aşama olduğu söylenebilir (Ev, 2003: 57).

Ankara İlahiyat Fakültesinin açılmasının ardından din eğitimi-öğretimi örgün eğitim kurumlarında tekrar verilmeye başlamış, sonrasında İHL'ler de açılmıştır. Bu süreçte hem din öğretimi alanındaki öğretmen ihtiyacını karşılamak, hem de İHL mezunlarının yükseköğretim kurumlarına gitme olanağı sağlamak için 1959 yılından itibaren de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı yüksek İslam enstitüleri açılmaya başlamıştır. Bir başka ifade ile yüksek İslam enstitüleri, *“İslam dininin esaslarına sadık kalarak müspet ilmin ışığında İslami ilimleri ve bunlara yardımcı bilgileri öğreterek imam-Hatip Okulları ile diğer ilk ve orta öğretim kurumlarına öğretmen*

² Ankara üniversitesi ilahiyat fakültesinin 1953-1954, 1968 ve 1972-1973 öğretim yılında uygulamaya konulan programlar hakkında bilgi için bkz. Ev, 2003: 252-254.

³ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin Tefsir ve Hadis Bölümü (Temel İslam İlimleri Bölümü) ile Kelam ve İslam Felsefesi Bölümlerine ait ders programının ders ve saatleri hakkında bilgi için bkz. Ev, 2003: 254.

yetiştirmek ve din dersi öğretmenlerinin gelişmelerine yardım etmek” amacıyla kurulmuştur (Ertan ve Küçük, 1976: 62-64; Ev, 2003: 58-62; Ev, 2012: 256, 257).

İlki İstanbul’da açılan yüksek İslam enstitüsünü, 1962’de Konya, 1965’de Kayseri, 1966’da İzmir, 1969’da Erzurum, 1975’te Bursa, 1976’da Samsun, 1980’de Yozgat takip etmiştir (Ev, 2012: 258). Yüksek İslam enstitülerinin açılması ile alanda ilahiyat fakültesi dışında yeni bir kurumun açılması, 1924’te Darülfünunda ilk ilahiyat fakültesinin açılması sürecinde meslek erbabı yetiştirmek için ikinci bir fakültenin gerekli olduğu düşüncesinin pratiğe geçtiği söylenebilir. (Ev, 2012: 253, 257).

Yüksek İslam enstitülerinin ilk programı ile ilgili dersler ise şunlardır: Arap Dili ve Edebiyatı, Kur’an-ı Kerim, Vücut İlmi, Belagat-i Kur’aniyye, Tefsir, Hadis, Tevhid İlmi, Kelam, İslam Hukuku, Fıkıh ve Fıkıh Usülü, İslam Dini ve Mezhepler Tarihi, Tasavvuf Tarihi, Ahlak, İslam Felsefesi, Muasır İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası, İslam Sanatları Tarihi, Siyer, İslam Türk Edebiyatı Tarihi, Mukayeseli Dinler Tarihi, Dini Psikolojisi, Dini Pedagoji, Hitabet ve İrşat, Dini Musiki, İnkılap Tarihi, Yabancı Dil, Fars Dili ve Edebiyatı (Ev, 2003: 59, 255-257). Bu ilk program, ders çeşitlerinin fazla olması, ders konularının girift olması, anlamlı öğrenmeden ziyade ezberci yaklaşım vb. sebeplerden dolayı eleştirilere maruz kalmıştır. (İslâmî İlimler Akademileri, 1968: 19 akt. Ev, 2003: 59).

Programda, Arapça ve bir batı dilinin yer aldığı dil öğretimi önemli bir yeri teşkil ederken, genelde alan bilgisi dersleri özelde felsefe ve din bilimleri dersleri geri planda kalmıştır. Ayrıca öğretmen yetiştirme amacıyla da kurulmuş olmasına

rağmen, bu yönde dersler programda yer almamıştır (Ev, 2012: 258). Daha sonra bu programda⁴ değişiklikler olmuştur.

1972 yılında yayımlanan yönetmeliğe göre uygulanan programda ise öğretmenlik meslek dersleri ve din hizmetleri alanına ilişkin yeni derslere yer verilmiştir (Ertan ve Küçük, 1976; Ev, 2012: 259). 1978 yılı itibariyle yüksek İslam enstitülerinde, 3. sınıftan başlamak üzere Tefsir-Hadis, Fıkıh-Kelam ve İslam Dini Esasları olmak üzere üç bölümlü⁵ bir yapılanmaya gidilmiştir. (Ev, 2003: 61; Ev, 2012: 259; Kaya, 2004: 212; Öz, 2018: 426).

Yüksek İslam enstitülerinde 3. ve 4. sınıflarda “özel alan dersleri” bağlamında oluşturulan bu bölümleri ile branşlaşma, uzmanlaşma çabalarının ilk defa yüksek İslam enstitülerinin 1979-1982 yılları arasında uygulama alanı bulan programlarında görüldüğünü söylemek mümkündür. (Turgut, 1998: 205; Aydın, 2005; Kaya, 2004: 212; ayrıca bkz. Karadaş, 2015: 252)

Bu süreçte, öğretmenlik meslek dersleri, üç bölümün her birinde yaklaşık % 10’iken, din bilimleri alanında yer alan derslere, oldukça düşük oranda ve yalnız İslam Dini Esasları bölümünde yer verilmiştir. Felsefe grubundaki dersler de bölümlere göre çeşitli şekillerde ve düşük denilebilecek oranlardadır (Ev, 2003: 61; Ev, 2012: 259).

Buna göre her bölümde, kendisiyle ilgili özel alan derslerinin yoğunluk gösterdiği program uygulanmıştır (Sarıkçıoğlu, 1988: 208-215; Aydın, 2005; Kaya, 2004: 211-241). Mezunların öğretmen olabilmesi için üç bölümde de pedagojik formasyon derslerine yer verilmiş, öğrencilere bölümlerine göre diploma

⁴ Yüksek İslam Enstitülerinin 1972 ve 1980 yılındaki programlarının ders ve saatleri hakkında bilgi için bkz. Ev, 2003: 256, 257.

⁵ Yüksek İslam Enstitülerindeki Tefsir-Hadis, Fıkıh-Kelam ve İslam Dini Esasları bölümlerinin ders dağılımları ile ilgili bilgi için bkz. Ev, 2003: 257.

düzenlenmiştir. Tefsir-Hadis ve Fıkıh-Kelam bölümlerinden mezun olanların DİB’de görev alması ve İHL meslek dersleri öğretmenliğine, İslam Dini Esasları bölümü mezunlarının ise DKAB dersi öğretmeni olarak atanması hedeflenmiştir (Öcal, 2018: 336). Fakat yüksek İslam enstitülerinde uygulanan bu bölümleşme, mezun öğrencilerin istihdam alanları ile büyük oranda uygunluk göstermemiş ve bu alanlarla bütünleşmemiştir. Mezunların istihdam sürecinde, mezun oldukları bölümler dikkate alınmamıştır. Netice olarak yüksek İslam enstitülerindeki bu branşlaşma-bölümleşme çabası ve uygulamasının istenilen sonucu vermediği söylenebilir (Sarıçoğlu, 1988: 208; Aydın, 2005; Kaya, 2004: 213).

Yüksek İslam enstitülerinde yer alan bölümleşmeye benzeyen bir branşlaşma uygulaması ise 1971 yılında, öğrenim süresi 5 yıllık bir fakülte olarak kurulan, imam-hatip okulu mezunlarının üniversiteye girmelerini sağlayan (Ev, 2012: 259) ve 1982 yılına kadar eğitim ve öğretime devam eden Atatürk Üniversitesi İslami İlimler fakültesinde görüldüğünü söylemek mümkündür. (Aydın, 2005; Kaya, 2004: 213; Ev, 2012: 22). İslami ilimler fakültesinin mezunları da ilahiyat fakültesi ve yüksek İslam enstitüleri mezunları gibi, din dersi/İHL meslek dersleri öğretmeni olabilmekte ya da DİB bünyesinde yer alan din hizmetleri alanında görev alabilmektedir. Bu fakülte, eğitim-öğretime başladığı 1971-1972 öğretim yılı programında bir ve ikinci sınıfta ortak dersler yer alırken, üçüncü sınıftan itibaren Tefsir-Hadis, Kelam ve İslam Felsefesi, Fıkıh ve İslam Hukuku, İslam Ülkeleri Dil ve Edebiyatı bölümleri⁶ olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır (Aydın, 2005; Kaya, 2004: 213; Ev, 2003: 62, 258; Öcal, 2018: 334, 335).

⁶ Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinin ilk programı ve bölümlerinin dersleri ile ilgili bilgi için bkz. Ev, 2003: 258.

Derslerin bölümlere göre farklı oranlarda olduğu ve genel kültürün yoğunluk gösterdiği ifade edilebilecek bu programda, ders çeşidi yelpazesinin geniş olmasına rağmen bölümlere yer verilmiş olması önemli bir adım olarak düşünülebilir. Ancak, pratikte mezun öğrencilerin istihdamında fonksiyonel olmaması, karşılık bulmaması, bölümleşme ile ilgili paradigma değişikliğine gidilmesine sebep olmuş, 1975-1976 öğretim yılı programında değişikliğe gidilerek Tefsir-Hadis, Kelam ve İslam Felsefesi bölümü olmak üzere bölüm sayısı önce 2'ye indirilmiş, 1977-1978 öğretim yılından itibaren de bölüm uygulaması tamamen kaldırılmıştır (Ev, 2003, 63; Ev, 2012: 23; Aydın, 2005:109-114, 230, Kaya, 2004: 213; Sarıkçıoğlu, 1988: 208-215; Öz, 2018: 425-427).

Türkiye'de uzun yıllar, farklı ad ve programlarla yüksek din öğretimini devam ettirmiş bu üç kurumun, öğretmen yetiştiren diğer yükseköğretim kurumları gibi 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununu gereğince 1982 yılında, "İlahiyat Fakültesi" çatısı altında birleştirilerek ilahiyat fakültelerine dönüşümü sağlanmıştır. Bu uygulama ile yüksek din öğretimi kurumlarında devam eden program çeşitliliği/farklılığı da ortadan kalkmış (Ev, 2003: 64; Ev, 2012: 261, 262; Ev, 2011: 22) ve bu kurumlar yeniden yapılandırılma sürecine girmiştir (Kaya, 2004: 215, Öcal, 2018: 336).

İlahiyat fakülteleri, daha önceki yüksek din öğretimi kurumlarıyla benzer amaçlara sahip olmuş ve mezunlarının din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, İHL meslek dersleri öğretmenliği ile birlikte DİB din hizmetleri alanında istihdam edilmelerini hedeflemiştir. (Ev, 2003: 65). 1 yıllık hazırlık sınıfı ve 4 yıllık lisans eğitimi olmak üzere toplam 5 yıl öğrenim süresi olan ilahiyat fakültelerinde, akademik kazanımlar için kurulmuş olan Tefsir-Hadis, Kelam-İslam Felsefesi, İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler olmak üzere 3 bölüm yer almıştır. Programda 39 farklı/çeşit dersle birlikte

seçmeli ders te bulunmaktadır (Ev, 2003: 66, 261; Ev, 2012: 262). Programda, öğretmenlik bilgisi derslerinin (dokuz çeşit) dışındakiler alan bilgisi ve genel kültür dersleridir. Programda öğrencilerden, öğretmenlik uygulamasına (3 hafta) katılmaları ve bitirme tezi hazırlamaları da istenmiştir (Ayhan, 2014 488, 489; Aşıkoğlu, 2017: 182; Ev, 2003: 66, 261; Ev, 2012: 262, 263).

İlahiyat fakültelerinin 1983-1984 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan (ilk) programın⁷ (Öcal, 1986: 122, Ev, 2003: 66 261), hazırlık sınıfı dikkate alınmadan incelendiğinde; 241 kredi/saatlik 40 çeşit ders ihtiva ettiği görülmektedir. Hazırlık sınıflarında ise Arapça dersinin program içerisindeki oranı düşürülmüştür (Ev, 2003: 66, 261; Ev, 2012: 263).

İlahiyat fakültelerine akademik düzlemde bakıldığında, 1982-1983 öğretim yılında Tefsir ve Hadis Bölümü, Kelam ve İslam Felsefesi Bölümü, İslam Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümleri şeklinde oluşturulan üç bölümün (Öcal, 2011: 441) ardından 1991-1992 öğretim yılında⁸ ise akademik açıdan bölümleşmede bir dönüşüm yaşanmış, Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları adıyla toplamda üç bölüm şeklinde bir yapılanma gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler bu bölümler çerçevesinde dersleri ortak olarak almışlardır (Ev, 2003: 67; Ev, 2012: 264; Öcal, 2011: 441, 442).

Bölümlerle ilgili bu yeni yapılanmadan sonra 201 Kredi/saatlik ders içeren yeni bir program uygulamaya konulmuştur. Öğrencilerin kişisel gelişimlerine katkı sağlayan 36 kredi/saatlik seçmeli derslerle birlikte 21 kredi/saatlik öğretmenlik

⁷ İlahiyat fakültelerinin 1983-1984 öğretim yılında uygulamaya konulan programda yer alan dersler ve saatleri hakkında bilgi için bkz. Ev, 2003: 261.

⁸ İlahiyat fakültelerinin 1991-1992 öğretim yılındaki programdaki dersler ve saatleri hakkında bilgi için bkz. Ev, 2003, 262.

meslek dersleri⁹ programda yer almış, öğretmenlik uygulamalarının süresinde de değişikliğe gidilmiştir. Bu süre 3 haftadan 1 yarıyla çıkarılmıştır (Ev, 2003: 67, 68; Ev, 2012: 264, 265).

1998-1999 öğretim yılına kadar ilahiyat fakültelerinin programlarında istihdama yönelik MEB bünyesinde öğretmen yetiştirme hususunun, DİB bünyesindeki din hizmetleri alanına eleman yetiştirmeye göre daha fazla dikkate alındığı, din hizmetleri alanının ise geri planda kaldığı görülmektedir (Ev, 2003: 69; Ev, 2012: 265).

İlahiyat fakülteleri, 1998 yılında YÖK Yürütme kurulunun 11 Temmuz 1997 tarihli kararı ile yeniden yapılandırma sürecine girmiştir (Kaya, 2004: 215; Ege ve Uğurlu, 2019: 53-67). Bu bağlamda ilahiyat fakültelerinde kuruldukları ilk yıldan itibaren 1998-1999 öğretim yılına kadar lisans düzeyinde, mezunların istihdam alanları göz önünde bulundurularak ve pratikte yaşamlarında karşılık bulan bir düzlemde bölümleşmeye gidilmediği söylenilebilir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitülerinde üçüncü sınıftan itibaren bölümleşme/branşlaşma çabaları ve uygulamalarına yer verilmiş ancak bu durum, mezunların istihdama yönelik görev almalarında dikkate alınmamış ve fonksiyonel hale gelmemiştir (Öcal, 2011: 437). 1998-1999 öğretim yılından itibaren başlayan yeniden yapılanma sonucu ilahiyat fakültelerinde lisans seviyesinde (Öcal, 2011: 437, 438) “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı” ile “İlahiyat Lisans Programı” olmak üzere iki farklı program/bölüm uygulanmaya başlanmıştır¹⁰ (Aşıkoğlu, 2017: 183; Kaya, 2004: 215; Öcal, 2011: 438, 494, 495; Öcal, 2018: 336; Ev, 2012: 265). Hazırlık

⁹ MEB bu süreçte, tüm öğretmen yetiştiren kurumlardan 21 kredi/saatlik öğretmenlik meslek derslerini zorunlu olarak istemiştir.

¹⁰ Ayrıca bkz. Aşıkoğlu, 2017: 183; Öcal, 2011: 439; Alakuş ve Bahçekapılı, 2009: 229-255.

sınıfı¹¹ kaldırılması ile ilahiyat fakültelerinin öğrenim süresi dört yıl olmuştur (Öcal, 2011: 438, 439; Öcal, 2018: 336; Ev, 2003: 69; Ev, 2012: 265). Ayrıca din görevlilerinin meslekî açıdan yeterliklerinin artmasına katkı sağlamak ve din hizmetlerinin daha verimli hale getirilmesi amacıyla 1988 yılında açılan İlahiyat Meslek Yüksekokullarına (İMYO)¹² öğrenci alımı durdurulmuştur (Ev, 2012: 265, 266; Öcal, 2011: 442-445; Doğan, 2016: 235.).

İlahiyat lisans programından pedagojik formasyon dersleri çıkarılmıştır. Bu program ilk mezunlarını 2001-2002 öğretim yılında vermiştir (Öcal, 2011: 439) Mezun olanlardan lise dengi okullara DKAB öğretmeni ve imam-hatip lisesi meslek dersleri öğretmeni olmak isteyenlerin üç yarıyılık¹³ (1,5 yıl) “Tezsiz Yüksek Lisans” programını tamamlamaları kararlaştırılmıştır (Kaya, 2004: 216; Öcal, 2011: 439, 496; Ev, 2012: 265). Bu aşamada olanlara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde kurulan bir anabilim dalı çerçevesinde lise DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmenliğine göre pedagojik formasyon (öğretmenlik meslek bilgisi dersleri) ağırlıklı (36 kredilik) bir program uygulanmıştır. Bu süreç sonunda ancak “Tezsiz Yüksek Lisans” programını başarı ile tamamlayanlar lise DKAB ve İHL meslek dersleri öğretmeni olarak atanmaya başlamışlardır. İlahiyat lisans programından mezun olup “Tezsiz Yüksek Lisans” programına katıl(a)mayan mezunlar, öğretmenlik yerine isterlerse DİB bünyesinde din hizmetleri alanında çalışabilmişlerdir (Öcal, 2011: 439, 496, 497; Aşıkoğlu, 2017: 183).

İlköğretim DKAB Öğretmenliği Programına bakıldığında, bu programların da öğrenim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Programda teorik ve uygulamalı olmak

¹¹ 2009-2010 öğretim yılından itibaren 8 ilahiyat fakültesinde sadece Arapça öğretilmek amacıyla zorunluk hazırlık sınıfı uygulaması başlatılmıştır. Diğer bazı ilahiyat fakültelerinde ise isteğe bağlı hazırlık sınıfı uygulaması yer almıştır (Öcal, 2011: 439).

¹² İlahiyat meslek yüksekokulları 2000-2001 öğretim yılından sonra fiilen kapanmıştır.

¹³ Üç yarıyılık olan “Tezsiz Yüksek Lisans” programı daha sonra iki yarıyla indirilmiştir (Aşıkoğlu, 2017: 183).

üzere 36 kredilik çeşitli pedagojik formasyon derslerine yer verilmiştir. Bu programdan mezun olanlar ilköğretim DKAB öğretmeni olarak atanabilmişlerdir (Öcal, 2011: 440).

YÖK tarafından 2006 yılında alınan bir karar gereği, İlköğretim DKAB Öğretmenliği Programının, 2006-2007 öğretim yılından itibaren eğitim fakültelerine “ilköğretim” ve “program” kelimeleri kaldırılarak “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü”¹⁴ şeklinde aktarılmasıyla yeni bir döneme girilmiştir (Aşıkoğlu, 2017: 183; Ev, 2011: 9-50; Öcal, 2011: 495, 496). Bu gelişme sonucunda ilahiyat fakülteleri yalnızca ilahiyat lisans programı uygulamaya devam ederken, bu fakültelerin dışındaki yüksek eğitim kurumlarının/eğitim fakültelerinin bünyesinde ilk defa dini eğitim-öğretim yaptırılan bir bölümün açılması sağlanmıştır (Öcal, 2011: 441). Bundan sonra ilahiyat fakültesi mezunlarının pedagojik formasyon eğitimi alabilmesi için Ankara Üniversitesi dışında da “Tezsiz Yüksek Lisans” programlarının¹⁵ açılmasına izin verilmeye başlanmıştır (Ev, 2011: 9-50; Ev, 2012: 266; Öcal, 2011: 440; Aşıkoğlu, 2017: 183). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, iki yıllık ilahiyat ön lisans ve ilahiyat meslek yüksekokulu mezunlarına lisans tamamlama eğitimi vererek ilahiyat lisans diploması almaya imkân tanıyan İLİTAM (İlahiyat Lisans Tamamlama) programı ile Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları, Dünya Dinleri, Uluslararası İlahiyat ve İngilizce İlahiyat programlarını/bölümlerini açmıştır (Aşıkoğlu, 2017: 183; Ege ve Uğurlu, 2019: 58; Ev, 2012: 266).

¹⁴ 2006-2007 öğretim yılından itibaren eğitim fakültelerinin bünyesinde yer alan “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü”nin ismi 2010 yılında “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü” olarak değiştirilmiştir. Bu bölümün programı da 2010-2011 öğretim yılında uygulamaya konmuştur (Bahçekapılı, 2012: 154).

¹⁵ Ancak 2009 yılında bu uygulama değişmiş ve pedagojik formasyon eğitimi, YÖK’ün belirlediği esaslar ve kontenjan çerçevesinde iki yarıyılık bir sertifika şeklinde fakülte mezunlarına verilmeye başlanmıştır (Aşıkoğlu, 2017: 183).

2011 yılında tezsiz yüksek lisans programları iptal edilmiş, öğrencilerin pedagojik formasyon eğitimlerini, eğitim fakültelerinde yer alan sertifika programlarından alabilme imkânı ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu yıl ilahiyat alanıyla ilgili önemli bir gelişme daha yaşanmıştır. Buna göre yeni ilahiyat fakülteleri ya da farklı isimle benzer amaçları olan fakülteler (İslami İlimler Fakültesi, Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Fakültesi vb.) açılmaya başlamıştır (Aşıkoğlu, 2017: 184; Ev, 2012: 267).

2012 yılında alınan YÖK Genel Kurulu toplantısı kararı kapsamında, ilköğretim DKAB öğretmenliği bölümü, eğitim fakültelerinden alınarak tekrar ilahiyat fakültelerine aktarılmıştır (Aşıkoğlu, 2017: 184; Bahçekapılı, 2012: 154). Bu yeni uygulama/düzenleme; ilahiyat fakültelerinin yeniden öğretmen yetiştiren bir kurum olarak faaliyet göstermesi açısından önem arz etmektedir (Bahçekapılı, 2012: 154). Ancak 2014 yılında alınan bir kararla bu bölümlere öğrenci alımı durdurulmuş, 2017 yılında ise YÖK Yürütme Kurulu tarafından bölümlerin kapatılması kararlaştırılmıştır (Doğan, 2015: 352; Aşıkoğlu, 2017: 184; Bahçekapılı, 2012: 154; Öcal, 2018: 336). Bunun sonucunda günümüzde farklı alanlarda istihdam edilmek üzere öğrenci yetiştiren ilahiyat fakültelerinde tek tip program uygulanmaktadır (Aydın, 2004).

Bütün bu gelişmelerden sonra ise YÖK'ün 2017 yılında aldığı önemli bir kararla, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin pedagojik formasyon derslerini/eğitimini, yine ilahiyat fakültesi programları kapsamında alarak başka bir derse/eğitime gerek kalmadan İHL meslek dersleri ve ilk/orta/lise düzeyinde DKAB öğretmeni olmasının önündeki engel kalkmıştır (YÖK, 07.06.2017, Yürütme Kurulu Kararı; YÖK, 23.06.2017, sayı 43446; Ege ve Uğurlu, 2019: 58). Böylece 1998 yılında ilahiyat fakültelerinden alınan pedagojik formasyon dersleri, tekrar ilahiyat

fakültelerine geri dönmüştür. Bu yeni uygulama ile ilahiyat fakültesi mezunlarının öğretmenlik alanındaki istihdam yolunun pedagojik formasyon açısından doğrudan açıldığı söylenebilir.

İlahiyat Fakültelerinde Bölümleşme Konusunda Ortaya Çıkan Yeniden Yapılanma İhtiyacı

İlahiyat fakülteleri oldukça geniş bir istihdam alanına sahiptir (Özdemir 2013, 241). İlahiyat/İslami ilimler fakültesi mezunlarına, genel olarak düşünüldüğünde MEB ve DİB personeli olarak görev alma imkânı tanınmaktadır. Bu kapsamda, DİB bünyesinde imam hatip, müezzin, murakıp, Kur'an kursu öğreticisi, vaiz ve müftü (Kılavuz, 2004: 384, 385; Aydın, 2004: 23; Turgut, 1988: 201-207) ile MEB bünyesinde ise ilk ve ortaöğretimde DKAB, imam hatip ortaokulu ve liselerinde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapabilmektedirler (Özdemir, 2004: 538; Özdemir, 2013: 241; Aydın, 2004: 23; Turgut, 1988: 201-207).

Bu kapsamda, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunun 1. Maddesine göre; “Camilerde yürütülen yaygın din hizmetleri, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek görevi” DİB’e verilmiştir (Özdemir, 2004: 540; Özdemir, 2013: 241, 242; Çanakcı, 2014: 15, 16). DİB’e verilen görev alanının işlerlik kazanması için gerekli olan din görevlisini yetiştiren önemli eğitim kurumlarının başında ilahiyat fakülteleri gelmektedir. Mevcut ilahiyat programının bunun için yeterli olmadığı, DİB’de görev alacak personelin yeterli mesleki beceriye ve donanıma sahip olmalarında istenilen etkiyi gösteremediği yapılan araştırmalar sonucu ortaya konmaktadır (Bkz. Öcal, 1988: 171-194; Özdemir, 2004: 540; Özdemir, 2013: 242; Kılavuz, 2004: 385; Tosun ve Doğan, 2004: 489; Doğan, 2015: 351-370; Gözütok, 2004: 559-566; Aydın, 2004: 19-25; Koç, 2003: 25-64). Bu durum, bilimsel, teknolojik ve toplumsal

gelişme ve dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, genişleyen DİB'in görev (cami, Kur'an kursu/4-6 yaş Kur'an kursu, sevgi evleri, hastane/kredi yurtlarda manevi danışmanlık vb.) ve yeterlik (mesleki/pedagojik/andragojik/kültürel) alanı ve din görevlilerinin yeterlikleri açısından oldukça önemlidir. Bu değişim, MEB'deki din öğretimi alanı ve DKAB/İHO/İHL meslek dersleri öğretmenleri için de geçerlidir. Bu sebeplerden dolayı son yıllarda ihtisaslaşma ve branşlaşma her zamankinden daha çok önem kazanmış ve ön plana çıkmıştır. Bu gelişmeler, ilahiyat fakültelerinde alan uzmanlığı bağlamında bölümleşme paradigmasını ve nitelikli din eğitimcisi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşım, 20. yy. başından beri tartışılmış ancak herhangi bir uygulama alanı bulamamıştır. İlahiyat fakültesi mezunu olan bir kişinin hem örgün hem de yaygın eğitimde farklı görevleri yapma yeterliliği tartışılmaktadır. Bu fakültelerden alınan eğitim bunun için yeterli bulunmamakta ve istihdam alanları dikkate alınarak daha nitelikli spesifik bir eğitimle bölümleşmeye gidilmesi zarureti ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan günümüzde ilahiyat fakültelerinde “Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü”, “Temel İslam Bilimleri Bölümü” ve “İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü” vardır ancak programlar ortaktır ve uzmanlaşma anlamında bir bölümleşmeden söz edebilmek mümkün değildir. Bu durum, bölümleşmenin gerekliliğini bir kez daha ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Sonuç

Küreselleşen ve sürekli değişimin yaşandığı dünyamızda, son yıllarda genişleyen görev-sorumluluk ve istihdam alanı ile günümüzde sayısı 100'e ulaşan ilahiyat/İslami ilimler fakülteleriyle ilgili kemiyet mi keyfiyet mi? tartışmaları bölümleşme ve uzmanlaşma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Haddi zatında uzun yıllardır konuşulan ve tartışılan bu konu, farklı isimlerle gündeme gelmiş ancak

uygulama alanı bulamamıştır. Dolayısıyla zengin bir deneyim ve kurumsal hafızaya sahip olan ilahiyat fakültelerinde yeniden yapılanma çerçevesinde uzmanlaşma ve niteliği de beraberinde getiren bölümleşme konusu büyük önem arz etmektedir.

Türkiye’de yüksek din öğretiminde neredeyse 100 yıla yakın tecrübe ve son 40 yılda zaman zaman yapılan deneme ve programların iyileştirilme ameliyelerinden sonra, artık kalıcı ve köklü bir değişim yapma zamanının geldiği söylenilebilir. Uzun vadede tematik ilahiyatlar ile bütün İslami İlimleri hâvi bir İslam üniversitesi planlamayı zihnimizin bir yanında saklı tutarak, kısa ve orta vadede ihtiyaç durumlarını göz önünde bulundurarak acilen bölümleşmeye gidilmesi bir gereklilik gibi görünmektedir. Toplumumuzda ihtiyaç ve beklentilere en iyi şekilde cevap verebilecek din eğitimcileri ve din görevlilerinin yetiştirilebilmesinin, ilahiyat fakültelerimizin bölümlere ayrılmasıyla ve uzmanlaşma alanlarının belirlenmesiyle gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir.

İlahiyat fakülteleri mezunlarının en önemli istihdam alanlarından birisi Milli Eğitim Bakanlığı, diğeri ise Diyanet İşleri Başkanlığı’dır. Bölüm sisteminde, mezunların bu istihdam alanlarının dikkate alınarak düzenleme yapılmasının önem arz ettiği söylenebilir.

Bu bağlamda teklifimiz; ilahiyat fakültelerimizde işlevsel ve istihdama yönelik ‘Din Hizmetleri Bölümü’ ve ‘Din Öğretimi Bölümü’nün açılmasıdır.

Bunların öğretim programı 2+3 şeklinde olabilir. İlk iki yıl hazırlık niteliğinde ortak dersler, son üç yıl da bölüm ağırlıklı derslerden müteşekkil bir program uygulanabilir. Böylece öğrenciler öğrenimlerinin ilk iki yılında temel dini bilgileri alacaklar, Arapça, Kur’an-ı Kerim ve diğer ilim dallarından öğrendikleri bilgiler ile ulaştıkları seviyeyi dikkate alarak bölüm tercihi yapabileceklerdir. Bölüm

tercihi yapan İlahiyat öğrencisi artık öğreniminin son 3 yılında yani erken bir dönemde yolunu çizmiş, hedefini belirlemiş, kendini hem bilgi ve tecrübe boyutuyla, hem de ruhen ve zihnen branşına, mesleğine en iyi bir şekilde hazırlamış ilahiyatçılar olacaklardır. Aynı zamanda ilk iki yılın derslerini başarıyla tamamlayanlar isteğe bağlı olarak ön lisans diploması alabilmelidir. Öğrencinin mezun olduğu bölüm, diplomasında belirtilmeli, MEB ile DİB gerekli hukuki düzenlemeleri yaparak mezunların bölümleriyle ilgili görev almaları sağlanmalıdır

Bu süreçte öncelikle; ilahiyat fakültelerince oluşturulacak bir koordinasyon ile kısa zaman içinde teklif dosyasının hazırlanması, bölümlerde okutulacak zorunlu/seçmeli dersler, kredileri, bölümlere geçiş şartları, uygulamalı dersler, staj meseleleri vb. hususlar için, ağırlıklı olarak din eğitimi uzmanlarıyla, diğer bilim dallarından temsilcilerin katılacağı, İlahiyat Fakülteleri Konseyi Yürütme Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcisi ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün oluşturacağı bir kurul ile çalıştay yapılması ve bu yönde alınacak kararın ivedi bir şekilde hayata geçirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Alakuş F. ve Bahçekapılı, M. (2009). *Din Eğitimi Açısından İngiltere ve Türkiye*. İstanbul: Ark Yayınları.
- Altaş, N. (2009). Türkiye’de din öğretimine öğretmen yetiştirme sorunu ve din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi bölümleri. *IV. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri 12-16 Ekim 2009*. Ankara, 908-919.
- Aşıkoğlu, N. Y. (2017). Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi (Editörler: Doğan, R. & Ege, R.). *Din Eğitimi El Kitabı (177-193)*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Aydın, M. Ş. (2005). *Cumhuriyet döneminde din eğitimi öğretmeni yetiştirme ve istihdamı*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2004). İlahiyat lisans programının amaç sorunu. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler 16-17 Ekim 2003*, Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 19-25.
- Ayhan, H. (2014). *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Bahçekapılı, M. (2012). *Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012)*, İstanbul: İlke Yayınları.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. H. Aydın (Çev.). Ankara: Eğitim Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. S. B. Demir (Çev. Ed.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çanakcı, A. A. (2014). *Yaygın din eğitiminde din görevlilerinin rolü*. Bursa: Emin Yayınları.
- Doğan, R. (2016). Cumhuriyet dönemi ilahiyat fakülteleri / dini yükseköğretim: tarihsel gelişimi, problemleri ve geleceği. Ahmet Hikmet Eroğlu (Ed.). *Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük*. Ankara: Berikan Yayınevi, 231-250.
- Doğan, R. (1999). Cumhuriyetin İlk yıllarında tevhid-i tedrisat çerçevesinde din eğitim-öğretimi ve yapılan tartışmalar. *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 227-288.

- Doğan, R. (2015). İlahiyat fakültelerinin eğitim anlayışı nasıl olmalıdır?. S. Akyürek (Ed.). *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? –Sorunlar ve Çözümleri-* İstanbul: Ensar Neşriyat, 351-370.
- Ege, R. ve Uğurlu H. S. (2019). Yüksek din öğretiminde yeniden yapılanma tartışmalarına nereden başlamak gerekir: Beceri ve yetkinlikler zemininde bir değerlendirme. İ. Aşlamacı, C. Oruç, Y. Batar, R. Uçar ve G. Sayın (Ed.). *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle)* (c. 1). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 53-67.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi* (c. 1-5). İstanbul: Eser Matbaası.
- Ertan, V. ve Küçük H. (1976). *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi·Din Müesseseleri ve Din Alimleri*. İstanbul: Türdav.
- Ev, H. (2011). Türkiye’de öğretmen yetiştirme sistemi ve din eğitimi alanına öğretmen yetiştirme. *DEÜİFD*. XXXIII, 9-50.
- Ev, H. (2003). *Türkiye’de yüksek din eğitimi kurumları ve öğretmen yetiştirme*. İzmir: Tibyan Yayıncılık.
- Ev, H. (2012). Yükseköğretimde din eğitimi. M. Köylü ve N. Altaş (Ed.). *Din Eğitimi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 250-287.
- Gözütok, Ş. (2004). İlahiyat fakülteleri için alternatif program. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler 16-17 Ekim 2003*, Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 559-566.
- İslâmî İlimler Akademileri (1968). İstanbul: Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu Yayınları.

- Karadaş, C. (2015). İlahiyat fakülteleri lisans programları üzerine genel değerlendirme ve öneriler. S. Akyürek (Ed.). *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? –Sorunlar ve Çözümleri-* İstanbul: Ensar Neşriyat, 205-261.
- Karaman, F. (2019). Yüksek İslâm Enstitülerinin Din Eğitimindeki Rolü. İ. Aşlamacı, C. Oruç, Y. Batar, R. Uçar ve G. Sayın (Ed.). *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle)* (c. II). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 377-388.
- Kaya, M. (2004). İlahiyat fakültelerinin istihdam alanlarına uygun eleman yetiştirme sorunu, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler 16-17 Ekim 2003*, Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 211-241.
- Kılavuz, M. A. (2004). İlahiyat fakültelerinde “din hizmetleri bölümü” oluşturulmasına duyulan ihtiyaç. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler 16-17 Ekim 2003*, Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 383-408.
- Koç, A. (2003). İlahiyat Fakültesi (İlahiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2, 25-64.
- Koç, M. (2019). Yüksek din öğretiminde yeni bir paradigma olarak bölümleşme: 'Manevi danışmanlık ve rehberlik bölümü' önerisi. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, 59-112.
- Kuş, E. (2012). *Nitel-nitel araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Öcal, M. (2018). Bölümleşmiş yüksek din öğretimi uluslararası İslâmî ilimler üniversitesi ve uluslararası İslâm kültür ve medeniyeti üniversitesi. Z. Şeyma Altın (Ed.). *Yüksek Din Öğretimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 329-346.
- Öcal, M. (1988). İlahiyat fakültelerinde programlar ve bölümleşme. *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu 21-23 Ekim 1987*. Samsun: OMÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 171-194.
- Öcal, M. (1986). İlahiyat fakültelerinin tarihçesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1, 111-123.
- Öcal, M. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Öz, A. (2018). İlahiyat fakültelerinde program çeşitliliği açısından seçmeli dersler üzerine bir değerlendirme. Z. Şeyma Altın (Ed.). *Yüksek Din Öğretimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 423-452.
- Özdemir, S. (2018). Din hizmetleri alanındaki hizmet kalitesinin artmasında İlahiyat/İslami ilimler fakültelerinin program çeşitliliğinin rolü. Z. Şeyma Altın (Ed.). *Yüksek Din Öğretimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 399-422.
- Özdemir, S. (2004). İstihdam alanlarına göre ilahiyat fakültelerinin yeniden yapılandırılması: Din hizmetleri bölümü önerisi. *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler 16-17 Ekim 2003*, Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 537-558.

- Özdemir, S. (2013). Yüksek din eğitiminin geleceği ve istihdam alanlarına yönelik program önerileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/30, 237-249.
- Parmaksızoğlu, İ. (1966). *Türkiye’de din eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Saban, A. ve Ersoy, A. (Ed.) (2016). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sağlam, İ. (2019). Üniversiteleşme, yükseköğretim ve yüksek din öğretimi üzerine bazı düşünceler. İ. Aşlamacı, C. Oruç, Y. Batar, R. Uçar ve G. Sayın (Ed.). *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle)* (c. II). Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 389-411.
- Sarıçioğlu, E. (1988). Yüksek din eğitiminde hedef ve program. *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu 21-23 Ekim 1987*. Samsun: OMÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 208-215.
- Turgut, A. (1988). Akademik bölümleşmenin eğitim ve öğretime yansımaları. *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu 21-23 Ekim 1987*. Samsun: OMÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 201-207.
- Toksarı, A. (1988). İlahiyat fakülteleri eğitim-öğretiminde branşlaşma. *Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu 21-23 Ekim 1987*. Samsun: OMÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 195-200.
- Tosun, C. ve Doğan, R. (2004). İlahiyat fakültelerinin yeniden yapılanması üzerine. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve*

Geleceği Sempozyumu: Bildiriler-Müzakereler 16-17 Ekim 2003, Isparta:
S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 487-507.

Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2004). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.*
Ankara: Seçkin Yayınları.

YÖK, 23.06.2017, sayı 43446.

YÖK, 07.06.2017, Yürütme kurulu kararı.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sunmuştur.